

מה כתוב בתלמוד המקורי?

תשובה על שאלת הזהב הזאת של החוקרים עוד טרם נמצאה, אך המקורות מימי הגאונים יכולים ללמד על יחסם לגרסאות התלמוד שבידיהם. פרקי מחקר ואוסף דיונים קדומים

כרמיאל כהן

הרב ד"ר כרמיאל כהן חבר בצוות מחקר "אוצר הגאונים החדש" עם הרב ד"ר יהודה צבי שטמפפר וברכוזו של פרופ' ירחמיאל ברודי. ספרם "אוצר הגאונים החדש למסכת בבא בתרא" ראה אור לאחרונה בהוצאת יד הרב נסים

המחקר שואף להגיע אל התלמוד בצורתו הקדומה והמקורית. שלמה ברבא כחוקר התלמוד אליעזר שקולניק בסרט "הערת שולים", 2011
צילום: רן מנדלסון

כאשר צעד עוזיאל פוקס את צעדיו הראשונים

בעולם המחקר היו לו תוכניות גדולות. הוא שאף להגיע אל "התלמוד בצורתו הקדומה והמקורית" (עמ' 9) הדרך הייתה על ידי איסוף וניתוח של כל הדיונים הטקסטואליים של הגאונים שיוכלו לרמז על תהליכים טקסטואליים קדומים הרבה יותר, על דרכי העריכה, החתימה והגיבוש של נוסח התלמוד שבידינו.

בחריצות רבה אסף פוקס את כל המקורות מספרות הגאונים והראשונים, כשלוש מאות במספר, שיש בהם התייחסות לגרסאות התלמוד. אבל ציפיותו להגיע לנוסח התלמוד המקורי לא התגשמה, מכיוון שהוא נוכח לדעת שהמקורות המוקדמים ביותר שקיימים הם מאמצע המאה התשיעית, מאות שנים לאחר סיום תקופת האמוראים (סוף המאה החמישית). רוב המקורות הם אף מאוחרים יותר, מסוף המאה העשירית ותחילת המאה האחת עשרה,

תלמודם של

ימיהם של רב שרירא גאון ובנו רב האי גאון, החותם את תקופת הגאונים.

גאונים
יחסם של גאונים
בבל לנוסח
התלמוד הבבלי
עוזיאל פוקס
המכללה
האקדמית הרצוג -
רשות המחקר
והאיגוד העולמי
למדעי היהדות,
תשע"ז,
562 עמ'

משמעות הדבר, בלשונו של פרופ' יעקב זוסמן, היא ש"ידיעותינו בכל הנוגע לדרכי לימודה, הפצתה ומסירתה של ספרותנו הקלסית בכל התקופה הארוכה והמכרעת שבין סוף תקופת האמוראים ועד לשליש האחרון של תקופת הגאונים דלות ומקוטעות הן ביותר" (עמ' 47). זאת ועוד, במשך חלק גדול מתקופה זו, עד אמצע המאה השמינית ככל הנראה, התלמוד נלמד על פה. לדרך המסירה בעל פה חשיבות רבה לגבי אופי המסירה, כדברי פרופ' יעקב נחום אפשטיין: "מכיון ששנו את התלמוד בעל פה ולא מתוך ספר כתוב טבע הענין מחייב שלא דקדקו כל כך בלשון ובסגנון" (עמ' 54).

שרטוט הגבולות

אף שכל המקורות שאסף פוקס אינם יכולים ללמד על "התלמוד בצורתו הקדומה והמקורית", ודאי שהם יכולים ללמד על עולמם של הגאונים עצמם מאמצע המאה התשיעית ועד ראשית המאה האחת עשרה, ובנושא חתימת התלמוד, עריכתו וראשית מסירתו אפשר באמצעותם לשרטט את גבולות הידע המוצק המצוי בידינו. "שרטוטם של גבולות אלה מבהיר מה אנחנו יודעים כיום, אך לא פחות מכך מה איננו יודעים; מה יכול להיחשב כעובדות ומה ייוותר לעת עתה במרחב ההשערות" (עמ' 10).

ספרו של פוקס, "תלמודם של גאונים", מורכב משני חלקים שונים במהותם. החלק הראשון, בן כ-170 עמודים, מורכב משמונה פרקי מחקר, וביניהם: ישיבות הגאונים – הרקע להיווצרות חילופי גרסאות בתלמוד; תלמוד על פה או תלמוד כתוב – עדותם של הגאונים; דרכם של הגאונים בבירור גרסאות התלמוד – אפיוני גרסאות וקני מידה להערכה; הגהת התלמוד בידי רב האי גאון; ועוד.

בחלק השני של הספר, לאורך 330 עמודים, מוצג אוסף המקורות הכולל את דיוני הגאונים בגרסאות המשנה והתלמוד. המקורות מסודרים לפי סדר המסכתות. למקורות הוקדם ציון נוסח היסוד שעל פיו הודפס גוף הטקסט, מקבילות ופרסומים, ואחריהם באים דיון וביבליוגרפיה. אמנם רוב המקורות כבר ראו אור בדפוס אבל קיבוצם למקום אחד משמעותי ומועיל, מה גם שפוקס בדק שוב את נוסח המקורות מול כתבי היד שלהם.

מלחמת הגרסאות

ד"ר עוזיאל פוקס הוא ראש החוג לתורה שבעל פה במכללה האקדמית הרצוג ומרצה במחלקה לתלמוד באוניברסיטת בר-אילן. מחקריו עוסקים בנוסחו ובפרשנותו של התלמוד הבבלי בתקופת הגאונים והראשונים. בספרו הנוכחי פותח פוקס בפני הלומדים צוהר רחב ללימוד גרסאות התלמוד שהיו בפני הגאונים. הלומדים שכידוע רגילים לראות את הגמרא דרך עיניהם של רש"י ובעלי התוספות יכולים כעת ללמוד על מסורות קדומות יותר בצורה נוחה.

אציג תשובה אחת של רב האי גאון, תשובה שיש לה נגיעה לכמה דיונים שפוקס דן בהם. כתב היד של תשובה זו (קטע גניזה מאוסף ספריית האוניברסיטה בקמברידג') מעטר את עטיפת הספר.

המשנה במסכת סוכה (פ"ג מ"ז; דף לד ע"ב) דנה בשיעורו המזערי של אתרוג ובשיעורו המרבי, ובנוגע לשני השיעורים יש מחלוקת תנאים: "שיעור אתרוג הקטן - רבי מאיר אומר: כאגוז, רבי יהודה אומר: כביצה; ובגדול - כדי שיאחז שנים בידו אחת, דברי רבי יהודה. רבי יוסי אומר: אפילו אחד בשתי ידיו".

רב האי גאון נשאל בנוגע לדעת רבי יהודה בשיעור המרבי של אתרוג: "כדי שיאחז שנים בידו אחת". השואלים מציגים גרסה חלופית לדברים: "ובמקצת הנוסחות כדי שיאחז שתיהן בידו אחת". ולאור שתי הגרסאות החלופיות במשנה הם שואלים את רב האי גאון: "ילמדינו אדונינו תיקון המשנה היאך הוא ומה פירושו כי יש מי שמפרש אותו בשני אתרוגין ויש מי שמפרש אותו האתרוג והלולב שיקח שניהן בידו אחת". על פי הגרסה "שנים בידו אחת", השיעור המרבי של אתרוג הוא שיעור שאדם יכול לקחת בידו אחת שני אתרוגים; ועל פי הגרסה "שתיהן בידו אחת", השיעור המרבי של אתרוג הוא שיעור שאדם יכול לקחת בידו אחת אתרוג ולולב. השואלים שואלים מהי הגרסה הנכונה, ורב האי גאון משיב:

מתחלה כך שנו לנו ובגדול כדי שיאחז שנים

בידו אחת דברי ר' יהודה ר' יוסי אומר אפילו בשתי

ידיו, והיינו שומעים כי בארץ ישראל שונים כדי שיאחז שניהם בידו אחת דברי ר' יהודה, ר' יוסי אומר אפילו בשתי ידיו. וגם יש כן נוסחין כתובות כן. ואיסתבר לן הכין, ואמרנו בישיבה כששינן גאון אבא מארי נוח עדן את הפרק הזה דהדין גירסא טפי דיק והרבה התריסו נגדינו זקינים שהיו באותו הפרק על זאת ולא קיבלנו מהם. והכין מסתברא... והלכה כר' יוסי וכך עמא דבר.

מתשובתו של רב האי גאון עולה בבירור שהגרסה "כדי שיאחז שנים בידו" הייתה הגרסה המקובלת בבבל ואף הייתה הגרסה הראשונית שלו עצמו ("מתחלה כך שנו לנו..."). אכן רב האי גאון מספר שהוא השתכנע בנכונותה של גרסה אחרת, "כדי שיאחז שניהם בידו אחת". מהתשובה אפשר ללמוד על השלבים בתהליך השתכנעותו של רב האי גאון: המסורת מארץ ישראל שהגיעה אליו ("והיינו שומעים כי בארץ ישראל..."), מציאת הנוסחים התומכים בגרסה זו ("וגם יש נוסחין כתובות כן"), קבלתה של הגרסה ("ואיסתבר לן הכין") וניסיון החדרתה לבית המדרש בבבל (עמ' 149). המחאה כנגד מהלכו של רב האי גאון אינה מפתיעה – "והרבה התריסו נגדינו זקינים...". חשוב לציין שכל מלחמת הגרסאות היא פרשנית וטקסטואלית בלבד, שהרי הדיון הוא בשיטת רבי יהודה, ואילו ההלכה היא כרבי יוסי כפי שציין רב האי גאון בסוף התשובה.

בין פתיחות לשמרנות

פוקס מסכם את מצב עדי הנוסח במשנה בסוכה: "הגרסה 'שניהם' מצויה בכל עדי הנוסח של 'סדר המשנה', ולעומת זאת הגרסה 'שנים' היא הרווחת בכתבי היד של המשנה שבתוך הבבלי... שתי מסורות לפנינו: המסורת הארץ ישראלית של המשנה בספרי המשנה ובתלמוד הירושלמי שגרסה 'שניהם' מזה, והמסורת הרווחת בבבל בזמנו של רה"ג שגרסה 'שנים' מזה" (עמ' 135).

בכל אופן, מהלך ההגהה שניסה להוביל רב האי גאון נכשל במקרה הזה, כפי שכותב פוקס: "הגהתו של הגאון לא התקבלה אף לא באחד מעדי הנוסח של המשנה שבבבלי, וגם רוב הראשונים לא קיבלוה" (עמ' 149).

לכאורה, מתשובה זו של רב האי גאון (ומתשובות נוספות שלו) אפשר להתרשם שהוא חכם הפתוח להגהת נוסחים מקובלים. אולם מתשובות אחרות של רב האי גאון אפשר להתרשם בדיוק להיפך, שהוא חכם שמרן שאינו מעז לשלוח יד בגרסאות התלמוד. כך כתב אותו רב האי גאון בנוגע לסוגיה אחרת (כתובות סח ע"ב): "כמה מן הגרסנים שינו הא מתניתא כי אמרו... לפיכך הפכו אותה ושנו... ודאי ששמועה זו למשמע אוזן נוח מן הראשון אלא שלא כך גרסתנו ולא כך גרסו הראשונים, ואין לנו לתקן את המשניות ואת התלמוד בעבור קושיא שקשה לנו...".

כדי ליישב את הסתירה בין שתי הגישות הפוכות שמציג רב האי גאון כותב פוקס: "אין זאת אלא שאין להבין את הניסוחים הפרוגרמטיים של רה"ג השוללים את הגהת התלמוד כגישה עקרונית, אלא יש להבינם כטענה נקודתית: אסור להגיה כאשר ההגהה אינה ראויה. מסתבר שרה"ג אסר עקרונית להגיה את התלמוד, אך במקרים שראה צורך להגיה את התלמוד מאותם נימוקים פרשניים שהתנגד להם עקרונית, הוא עשה זאת ללא שום מניעה" (עמ' 151).

טעמנו מעט ממה שיש בקנקן וכעת אוסיף דברים אחדים על הקנקן. הספר "תלמודם של גאונים" הוא חלק מ"אשכולות" – סדרת מחקרים במדעי היהדות היוצאת לאור ביוזמת רשות המחקר של המכללה האקדמית הרצוג. כאשר מעיינים בספר וקוראים בו אי אפשר שלא להתרשם מהעריכה המקצועית ומההקפדה הרבה על עיצוב הספר ועימודו. קנקן חדש מלא ישן. #